

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΠΟΥ ΤΑ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΑΝ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΜΕΣΑ ΣΕ ΑΥΤΑ

□ Πρόλογος

Κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων (323 π.Χ. ? 31 π.Χ.), παρατηρούμε να γίνονται μεταβολές στις πολιτικές δομές των κρατών που κυβερνούσαν πια οι διάδοχοι του Μ. Αλεξάνδρου, με την υποχώρηση ή τη διαμόρφωση των παραδοσιακών μορφών πολιτικής οργάνωσης. Αποτελεί ενδιαφέρον εγχείρημα η μελέτη των μεταβολών αυτών, οι οποίες δείχνουν την εξέλιξη των πολιτικών θεσμών και τα αποτελέσματα των επιρροών που συνέβαλαν στη διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας στον ελληνιστικό κόσμο. Την περίοδο αυτή τα πολιτειακά συστήματα που επικράτησαν ήταν: I. η Μοναρχία, II. οι Συμπολιτείες και III. η Πόλις. Τις εξελίξεις που τα διαμόρφωσαν θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε εν συντομία στη συνέχεια.

I. Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ

Στη διάρκεια της κλασικής περιόδου, κυρίαρχος πολιτικός θεσμός στην Ελλάδα ήταν η πόλις, αλλά παράλληλα υπήρχαν και άλλου τύπου σχήματα όπως τα έθνη. Με τον όρο «έθνη», εννοούμε διάφορους τύπους κρατών με περισσότερη ή λιγότερη συνοχή στις πολιτικές τους δομές. (Moss? & Schnapp-Gourbeillon, 2012). Παρακολουθώντας την εξέλιξη των θεσμών: πόλις ? έθνος ? βασιλεία, παρατηρούμε στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. αναβάθμιση του «έθνους» ως προς την «πόλη» Κατά τον ίδιο τρόπο, ενώ η βασιλεία ήταν ένας εκκεντρικός θεσμός για την ελληνική σκέψη των μέσων του Δ' αι. π.Χ., στο τέλος του αιώνα είχε γίνει δεκτή ως το κεντρικό πολιτικό φαινόμενο (Hammond N. G. L. & Walbank F. W. 2007).

Στον ελλαδικό χώρο υπήρχε μια παράδοση βασιλείας, αλλά σαν έννοια δήλωνε πιο πολύ ένα σύνολο αρετών που ανύψωνε κάποιον σε σύγκριση με τους συνανθρώπους του, παρά μια ξεκάθαρη μορφή πολιτεύματος (Moss? & Schnapp-Gourbeillon, 2012). Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η βασιλεία ήταν κάτι φυσικό για τους «βαρβάρους» και όχι για τους Έλληνες, καθώς οι βαρβαρικοί λαοί ήταν χαμερπείς, αν και κατά καιρούς αναδείκνυαν μια εξαιρετική ικανή οικογένεια για να αναλάβει την εξουσία .

Στα πλαίσια των ελληνιστικών βασιλείων, οι Moss? και Schnapp-Gourbeillon διακρίνουν δύο τύπους βασιλείας, ανάλογα με τον τρόπο που ασκούσε την εξουσία ο ανώτατος άρχοντας. Αυτές είναι α. οι "εθνικές" μοναρχίες και β. οι προσωπικές μοναρχίες.

Ι.α. Οι "εθνικές" μοναρχίες

Οι «εθνικές» μοναρχίες υπήρχαν κυρίως στον Ευρωπαϊκό χώρο και βασικό τους χαρακτηριστικό ήταν η δυνατότητα του λαού να διατηρεί κάποια σχέση με την βασιλική εξουσία. Αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε, από την παρατήρηση σε αυτό το σχήμα της θέσης του λαού, η οποία βρίσκεται κοντά στο βασιλιά κατά τα σύμφωνα συμμαχίας και από την απαραίτητη επευφημία της συνέλευσης με την οποία ο λαός επικύρωνε την ανάρρηση του βασιλιά. (Moss? & Schnapp-Gourbeillon, 2012). Παρόλα αυτά, σταδιακά αποκτούσε ορισμένα από τα χαρακτηριστικά των άλλων ελληνιστικών βασιλείων, όπως η υιοθέτηση των θεσμών του γραμματέα του κράτους και του αρχηγού της φρουράς και των σωματοφυλάκων. (Βερέμης Θ., Γιαννόπουλος Ι., Ζουμπάκη Σ., Ζύμη Ελ., Ιωάννου Θ., Μαστραπάς Α., 2002). .

Το πολιτειακό αυτό σχήμα μπορούμε να θεωρήσουμε ότι διαμορφώθηκε κάτω από τις επιρροές των αντιλήψεων που υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στη Μακεδονία σχετικά με το θεσμό της βασιλείας. Τις απόψεις αυτές εντοπίζουμε στη σκέψη του Αριστοτέλη, ο οποίος με βάση την εμπειρία του στη μακεδονική αυλή μετά το 343 π.Χ., προέβαινε σε διάκριση ανάμεσα στην απόλυτη μοναρχία και στην «κληρονομική συνταγματική βασιλεία». Ο κατέχων εξουσία στη δεύτερη κυβερνούσε «συμμετέχοντες άνθρωπους», φυλαγόταν από φύλακες πολίτες και χρησιμοποιούσε τους εταίρους του για να διευρύνει και να επιτελέσει τις διοικητικές και εκτελεστικές εξουσίες του. (Hammond N.

G. L. & Walbank F. W. 2007).

Ι.β. Οι προσωπικές μοναρχίες

Στις προσωπικές μοναρχίες παρατηρούμε την είσοδο νέων στοιχείων, πρωτόγνωρων για το θεσμό, σε σχέση με την παραδοσιακή του μορφή στη Μακεδονία. Τα στοιχεία που εισάγονται είναι: ο προσωπικός χαρακτήρας της εξουσίας, η αίσθηση κατοχής όσον αφορά τη γη στην οποία κυριαρχεί και η θεώρηση των κατοίκων ως υπηκόων. Άλλωστε η οικειοποίηση του βασιλικού τίτλου για τους διαδόχους του Αλεξάνδρου δεν ήταν μόνο μια προσθήκη τίτλου κι αξιώματος, παρά «και μυαλά τους άλλαξε, κι αέρα τους έδωσε κι άλλο ύφος γενικά στη ζωή και στα λόγια τους». (Droysen, 1992).

Στο βασίλειο των Σελευκιδών, στη βασιλική περιοχή, ο βασιλιάς ασκούσε εξουσία απόλυτη διαμέσου των σατραπών και, ή, των στρατηγών. Στους Λαγίδες, παρά το γεγονός ότι πριν από τον Πτολεμαίο τον Ε', κανένας Λαγίδης βασιλιάς δεν υιοθέτησε τον τίτλο του φαραώ, ούτε φόρεσε το στέμμα, στην πράξη ασκούσαν μια εξουσία που μπορεί πολύ καλά να παραβληθεί με τη φαραωνική. (Moss? & Schnapp-Gourbeillon, 2012).

Η διαμόρφωση της προσωπικής μοναρχίας, όπως και οι η θεώρηση του βασιλιά σαν αντικείμενο λατρείας, πρέπει να θεωρηθούν σε σχέση με τους παράγοντες που τις διαμόρφωσαν. Αυτοί έχουν σχέση με τις διαφορετικές παραδόσεις, καθώς τις διαφορετικές υποχρεώσεις από τη μια στην άλλη μοναρχία, που οδήγησαν στην δημιουργία νέων αντιλήψεων για τη βασιλική εξουσία και νέων τύπων μοναρχίας. Οι Μακεδόνες άλλωστε δεν έδωσαν μόνο στοιχεία στην Ανατολή, αλλά και πήραν από αυτή. Και τονίζεται ιδιαίτερα από ορισμένους μελετητές ο θαυμασμός που ένιωθαν οι Δυτικοί για το μεγαλείο της ψυχής, των βουνών, των ποταμών, των ορυχείων, αλλά και της βασιλείας της Ασίας. (Faure, 1997).

II. ΟΙ ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΕΣ

Με τον όρο Συμπολιτεία ή Κοινό εννοούμε την ένωση πόλεων σε κράτος με ενιαία κεντρική διοίκηση, αλλά έτσι ώστε, καθεμία από τις πόλεις να έχει ίσα δικαιώματα (όπως βέβαια και υποχρεώσεις). (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Δ : 378).

Πριν από τον 3ο αι. π.Χ. η ζωή στην Αρχαία Ελλάδα εξαιτίας της μεγάλης ποικιλομορφίας και των τοπικών συνθηκών συσώρευσε πιο πολλά στοιχεία αποσύνδεσης, παρά στοιχεία ενότητας και συναίνεσης. Ο πολιτικός διαμελισμός και η ανισόμερη ανάπτυξη ανάγκαζαν τις ελληνικές πόλεις να αναζητούν μέσα αυτοάμυνας, ειρηνικής αξιοποίησης του εμπορίου, της βιοτεχνίας και γενικά των πολιτικών τους επιτεύξεων μέσα στα πλαίσια του απομονωτισμού της πόλης-κράτους.

Η ύπαρξη πολλών πόλεων στις διαφορετικές κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες

του ελλαδικού χώρου αποτελούσε αξεπέραστο εμπόδιο για τη συγχώνευσή τους σε ένα ενιαίο κράτος με ενιαία εξουσία και κοινούς θεσμούς. Οι διαμάχες μεταξύ τους ήταν αποτέλεσμα όχι μόνο των πολυάριθμων ανεξάρτητων πολιτικών κέντρων σε σχετικά μικρές εδαφικές περιοχές, αλλά και του βαθμού της πνευματικής ανάπτυξης του πληθυσμού, των θεσμών, των ηθών και εθίμων που έπαιζαν ως ένα βαθμό αποσυνδεδετικό ρόλο. .
Η μακεδονική αντίδραση στην ένωση των πόλεων εκδηλώθηκε με βίαια μέτρα για να διαλυθούν τα κοινά, όπως ερήμωση πόλεων, καταπίεση των αντιφρονούντων κ.ά. Όμως όλα αυτά δυνάμωναν ακόμη περισσότερο την ανάγκη της ενότητας των ελληνικών πόλεων. Το ενωτικό πνεύμα εκφράστηκε πιο έντονα σε ορισμένες περιοχές ? Αχαΐα, Αιτωλία, Αρκαδία, Μεσσηνία και Φωκίδα Έτσι βαθμιαία φθάσαμε στην ίδρυση των δύο μεγάλων ενώσεων ? της Αιτωλικής και της Αχαϊκής Συμπολιτείας. (Τσιμπουκίδης, 1990).

II.α. Οι εξελίξεις που οδήγησαν στην ίδρυση της Αχαϊκής Συμπολιτείας

Οι λόγοι στους οποίους οφείλει την ίδρυσή της η Αχαϊκή Συμπολιτεία, ήταν κυρίως οι άθλιες συνθήκες ζωής των κατοίκων των πόλεων που υπέφεραν από τις διαρκείς διαμάχες ανάμεσα στις πόλεις και από τον καταπιεστικό ζυγό των κυβερνώντων.
Ο Πολύβιος προσδιορίζει το σκοπό ίδρυσης της Αχαϊκής Συμπολιτείας ως εξής: εκδίωξη των Μακεδόνων από την Πελοπόννησο, κατάλυση της Τυραννίας, εξασφάλιση της ελευθερίας των πόλεων. (Τσιμπουκίδης, 1990).
Η επιβολή των Μακεδόνων στην Πελοπόννησο, που αποτελούσε αποτρεπτικό παράγοντα για την εμφάνιση και την επιβίωση συμπολιτειών, άρχισε να εξασθενεί, όταν έγινε φανερή η αδυναμία του Αντιγόνου να ελέγξει τις εξελίξεις στην κεντρική Ελλάδα. Το γεγονός αυτό έδωσε την ευκαιρία στις δημοκρατικές παρατάξεις των πόλεων της Πελοποννήσου να επαναστατήσουν εναντίον των τυράννων που υποστήριζαν οι Μακεδόνες. Η συνένωση πια των πόλεων για την από κοινού αντιμετώπιση των κινδύνων μπορούσε να γίνει πραγματικότητα και φάνταζε σαν η μοναδική λύση για τα προβλήματά τους.

II.β. Οι εξελίξεις που οδήγησαν στην ίδρυση της Αιτωλικής Συμπολιτείας

Η γρήγορη ανάπτυξη της Αιτωλίας, σημειώνεται με την κάθοδο του Φιλίππου Β' στην Ελλάδα και χαρακτηρίζεται με την οριστική συγχώνευση των αιτωλικών φυλών σε ένα ενιαίο σύνολο με μια διακυβέρνηση, με διεύρυνση των εδαφών, με νέες κατακτήσεις και με την εθελοντική προσχώρηση στο κοινό νέων μελών.
Την αύξηση της επιρροής τους οι Αιτωλοί την οφείλουν κυρίως στην απόκρουση της εισβολής των Γαλατών, αλλά η εδαφική τους επέκταση είχε αρχίσει μισό αιώνα πριν, κατά τους πολέμους των Διαδόχων. Από τότε και για έναν περίπου αιώνα είχαν υπό την επιρροή τους επίσης τους Δελφούς και η επέκτασή τους συνεχίστηκε σε περιοχές της κεντρικής

Ελλάδας.

Η δημιουργία της Αιτωλικής Συμπολιτείας ήρθε για να δώσει λύση στο πολιτικό πρόβλημα της Ελλάδας: Το ζητούμενο ήταν ένα πολιτειακό σχήμα που θα περιόριζε την πολιτική διάσπαση σε μικρές ανεξάρτητες κοινότητες ? χωρίς οι πόλεις-μέλη να χάνουν την αυτονομία τους - και θα δημιουργούσε τις αναγκαίες προϋποθέσεις για οικονομική ανάπτυξη. Από την άλλη πλευρά θα εγγυόταν την εσωτερική και εξωτερική ασφάλεια χωρίς τη στέρηση της ελευθερίας που συνεπαγόταν η υποταγή σε μία από τις ισχυρές μοναρχίες. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Δ : 378, 380). Σε αυτούς τους στόχους κινήθηκε η παρουσία της και η επέκτασή της δείχνει το δυναμισμό που διέθετε προκειμένου να επιβάλλεται και να επεκτείνει το ζωτικό της χώρο. Δεν υπάρχει βέβαια καμιά αμφιβολία για το γεγονός ότι η επέκτασή της οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στην εξασθένηση της Μακεδονίας, όπως δεν αμφισβητείται και το συμπέρασμα ότι η αύξηση της επιρροής της στην Κεντρική Ελλάδα θα ήταν αδύνατη, αν δεν υπήρχε συγχρόνως και μια άλλη προϋπόθεση: η άριστη πολιτική της οργάνωση.

III. Η ΠΟΛΙΣ ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Μπορούμε να πούμε ότι η κατάκτηση του Αλεξάνδρου και η ίδρυση των μεγάλων ελληνιστικών μοναρχιών δεν εξαφάνισαν καθόλου τις πολιτικές δομές του παλιού ελληνικού κόσμου. Η πόλις, ως πολιτική οντότητα εξακολούθησε να υπάρχει και παρατηρούμε ότι αυξήθηκαν οι εφαρμογές της τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και έξω από αυτόν. Όμως οι κίνδυνοι που αντιμετώπισε σαν θεσμός ήταν τόσο η παραχώρηση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων, στα πλαίσια της συνένωσής της με άλλες πόλεις στα «κοινά», καθώς και η αναπόφευκτη σύγκρουση με τα μεγάλα μοναρχικά κράτη, τα οποία δεν την αποδέχονταν σαν θεσμό.

III.α. Οι παλαιές ελληνικές πόλεις

Η θέση των πόλεων στον ελλαδικό χώρο εξαρτήθηκε τόσο από την πολιτική των Μακεδόνων βασιλέων, όσο και από τη θέληση και δύναμη που διέθεταν αυτές να αντισταθούν στις προθέσεις της Μακεδονίας, που στόχο είχε τον προσεταιρισμό και την εξάρτησή τους. Στο χώρο της Μακεδονίας, οι πόλεις ενώ ενεργούσαν σαν ανεξάρτητες, στην ουσία βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο του βασιλιά και είχαν τοπική μόνο αυτονομία (Βερέμης Θ., Γιαννόπουλος Ι., Ζουμπάκη Σ., Ζύμη Ελ., Ιωάννου Θ., Μαστραπάς Α., 2002). Σε ένα τέτοιο περιβάλλον οι βασιλείς της Μακεδονίας έβλεπαν τις ελληνικές πόλεις ? κράτη σαν πηγή πολεμικών εφοδίων για την επίτευξη των δικών τους επιτεύξεων. Για να τις καθυποτάξουν χρησιμοποίησαν κάθε μέσο: βία, αυθαιρεσία, διατήρηση μακεδονικών φρουρών, ερήμωση εδαφών, εκτόπιση δημοκρατικών πολιτών. Αυτόνομες «πόλεις»

απέμειναν λίγες στην ηπειρωτική Ελλάδα και στο νησιωτική Αιγαίο. Η σπουδαιότερη από αυτές ήταν η Ρόδος, της οποίας η θέση, η σπουδαία οικονομική ανάπτυξη, η ουδετερότητα, η εσωτερική οργάνωση και η αποτελεσματική αντιμετώπιση των εξωτερικών επιθέσεων αποτέλεσαν παράγοντες ανάπτυξης σε ένα ιδιαίτερα ταραγμένο περιβάλλον (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Δ : 410).

Οι Μακεδόνες προσπάθησαν με κάθε τρόπο να αποτρέψουν την προσπάθεια των πόλεων να συνενωθούν σε συμπολιτείες και για το λόγο αυτό η κυριαρχία τους στην υπόλοιπη Ελλάδα συνδέεται με την δράση της Αιτωλικής και της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Στα πλαίσια των Συμπολιτειών οι πόλεις είχαν το πλεονέκτημα της συνεργασίας και της κοινής αντιμετώπισης του Μακεδονικού κινδύνου.

Όμως, όπως φάνηκε στην εξέλιξη των γεγονότων, η πολιτική δραστηριότητα που επέδειξαν οι πόλεις μέσα σε αυτό το πολιτικό σχήμα δεν κατέληγε ποτέ σε κάποια άξια λόγου πράξη. Μπόρεσε μιν να επιβιώσει ένα πολιτικό σύστημα που είχε μακρά και σπουδαία ιστορία, αλλά στην ουσία η δημοκρατία στην Αθήνα και αλλού, ήταν πια κενός τύπος και η ιδιότητα του πολίτη είχε χάσει την αίγλη της, από την ευκολία με την οποία οι πόλεις αποποιούνταν το σύνολο ή τμήμα της κυριαρχίας τους συνάπτοντας μεταξύ τους σύμφωνα ισοπολιτείας.

III.β. Οι πόλεις του Μ. Αλεξάνδρου και των Ελληνιστικών βασιλέων

Στο χώρο έξω από τα γεωγραφικά όρια της ελληνικής επικράτειας, όπως αυτά ορίζονταν πριν τον Αλέξανδρο, ιδρύθηκαν νέες πόλεις, ιδιαίτερα από τους Σελευκίδες και παρουσίασαν σημαντική ανάπτυξη. Οι Σελευκίδες έδωσαν την ευκαιρία σε αυτές να διατηρηθούν, να αναπτυχθούν και να κόβουν νομίσματα, γεγονός που δείχνει ότι η πόλις σαν θεσμός με τα χαρακτηριστικά που είχε στην Ελλάδα, εξακολουθούσε να λειτουργεί. Όμως δεν ήταν πια η πόλη των κλασικών χρόνων, αυτόρκης με δικό της στρατό και ελεύθερη άσκηση της εξωτερικής της πολιτικής. Εξαρτιόταν από τη βασιλική εξουσία που είχε κατακτήσει τη γη και την κατείχε. Μόνο συμβατικά η πόλις ήταν κάτοχος της γης και σαν αντάλλαγμα προσέφερε στη δυναστεία τις υπηρεσίες της, με τη μορφή χρημάτων και κατάταξη των κατοίκων στο στρατό του βασιλιά.

Οι σχέσεις του βασιλιά προς τις ελληνικές πόλεις που βρίσκονταν στο εσωτερικό των ελληνιστικών βασιλείων χαρακτηριζόταν από διάθεση προσεταιρισμού και επιβολής ισχύος, ανάλογα με τη θέση της πόλης και τις περιστάσεις. Για τις ελληνικές πόλεις που βρίσκονταν έξω από την επικράτεια του βασιλείου, ο προσεταιρισμός γινόταν με διάφορες προσφορές εκ μέρους του βασιλιά, όπως αποστολή πρώτων υλών, ανάληψη δημοσίων έργων, φορολογικές ελαφρύνσεις ή εορταστικές εκδηλώσεις (Βερέμης Θ., Γιαννόπουλος Ι., Ζουμπάκης Σ., Ζύμη Ε., Ιωάννου Θ., Μαστραπάς Α., 2002).

Στο βασίλειο της Αιγύπτου δεν παρατηρείται εμφάνιση νέων ελληνικών πόλεων εκτός της Πτολεμαϊδας, που ιδρύεται για να ελέγξει την Άνω Αίγυπτο. Δίνεται όμως μεγάλη σημασία στην ανάδειξη και οργάνωση της Αλεξανδρείας, σαν κέντρο της βασιλικής εξουσίας και έδρα της διοίκησης του βασιλείου.

Στο βασίλειο της Περγάμου, η πρωτεύουσα Πέργαμος είναι ελεύθερη πόλις, θεωρητικά αυτόνομη και ο βασιλιάς έχει τη θέση του πρώτου πολίτη. Αυτό δείχνει μια διακριτική

παρουσία της βασιλικής εξουσίας στην πρωτεύουσα, αλλά στο υπόλοιπο βασίλειο επικρατεί η απόλυτη εξουσία του ηγεμόνα (Moss? & Schnapp-Gourbeillon, 2012)..

Επίλογος

Μέσα από την σύντομη αυτή επισκόπηση, προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τις μεταβολές που δέχτηκε η πολιτειακή οργάνωση των κρατών του ελληνιστικού κόσμου. Σαν κατακλείδα, θα θέλαμε να πούμε ότι προσπαθήσαμε σε αυτή την εργασία να φανεί: ? Η αδυναμία της παραδοσιακής πόλης ?παρά το γεγονός ότι σαν θεσμός επιβιώνει - να συνεχίσει να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο,. Η παρουσία της και η μορφή της εξαρτάται πια από τις διαθέσεις και τα συμφέροντα των μεγάλων ηγεμονιών. ? Ότι ο θεσμός της μακεδονικής βασιλείας συνάντησε στοιχεία από τις ανατολικού τύπου μοναρχίες, και διαμορφώθηκε ο νέος - για τα ελληνικά δεδομένα - τύπος της προσωπικής βασιλείας. ? Οι Συμπολιτείες αποτέλεσαν αξιόλογες προσπάθειες των πόλεων να αποκρούσουν τον μακεδονικό επεκτατισμό και να αντισταθούν στις μεγάλες μοναρχίες. Όμως η εκχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων στα πλαίσια της λειτουργίας του θεσμού, οδηγούσε μοιραία στην ανάδειξη μιας και μόνο πραγματικά αυτόνομης και ολοκληρωμένης πόλης, η οποία και ηγεμόνευε. Η διαπίστωση αυτή, νομίζουμε ότι φανερώνει το απόλυτο αδιέξοδο που διαμορφώθηκε από τα δεδομένα και τις συγκυρίες της εποχής και στο οποίο οδηγήθηκαν εκ των πραγμάτων οι πόλεις της ελληνιστικής περιόδου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βερέμης Θ., Γιαννόπουλος Ι., Ζουμπάκη Σ., Ζύμη Ελ., Ιωάννου Θ., Μαστραπάς Α. (2002). Ελληνική Ιστορία, Τόμος Α ? Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος. Πάτρα : Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήριο.
2. «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους». (1973). Αθήνα : «Εκδοτική Αθηνών».
3. Παπαρρηγόπουλος Κ.. (2009-2010). «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους». Αθήνα : National Geographic ? Τέσσερα Πι Ειδικές Εκδόσεις Α.Ε.

4. Τσιμπουκίδης Δ. (1990). «Ο Πολύβιος και η εποχή του». Αθήνα : Καλέντης και Σία Ε.Ε.
5. Droysen Johann (1992). "Ιστορία των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου», (μετ. Ρένος Ηρακλή Αποστολίδης). Αθήνα : Εκδόσεις Τράπεζας Πίστεως
6. Faur Paul (1997). «Η καθημερινή ζωή την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου». (2η Έκδοση). (Μετάφρ. Γιάννης Αγγέλου). Αθήνα : Εκδ. Δημ. Ν. Παπαδήμα.
7. Hammond N. G. L. & Walbank F. W. (2007). «Ιστορία της Μακεδονίας».. (μετάφραση Θ. Γεωργιάδης, Α. Κοσματόπουλος, Μ. Παιδαράκη, Κ. Σαρακώτση, Φ. Σιδηροπούλου, Γ. Φωτιάδης, Μ. Χαλκιοπούλου). Αθήνα: Εκδόσεις Παιδεία / Μαλλιάρης ? Παιδεία Α.Ε.
8. Moss? Claude ? Schnapp-Gourbeillon Annie. (2012). «Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας (2.000-31 π.Χ.)». (Μετάφραση: Λύντια Στεφάνου). Αθήνα : Δ. Ν. Παπαδήμα.

Λασί

Θι ? Νοέμβριος 2012

Μανώ λης Τζιράκης
Θεολόγος